

© Рібцун Ю. В. Інноваційний підхід до організації та проведення артикуляційної гімнастики в логопедичній групі / Ю. В. Рібцун // Дошкільна освіта. – 2011. – № 3 (33). – С. 31–43.

ІННОВАЦІЙНИЙ ПІДХІД ДО ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПРОВЕДЕННЯ АРТИКУЛЯЦІЙНОЇ ГІМНАСТИКИ В ЛОГОПЕДИЧНІЙ ГРУПІ

Юлія Рібцун

Формування мовленнєвої компетентності – одне із пріоритетних завдань усебічного гармонійного розвитку дитини як у дошкільному навчальному закладі загального розвитку, так і спеціальному компенсуючого типу для дітей із порушеннями мовлення. Мовленнєва компетентність – цілісне утворення, яке складають фонетичний, лексичний, граматичний і комунікативний компоненти.

Якщо в дошкільника недорозвиток лексико-граматичної складової та зв'язного мовлення найчастіше виявляються лише під час спілкування зі спеціалістом – учителем-логопедом, то вади звуковимови дитини помітні кожному, а тому своєчасне виправлення фонетико-фонематичних порушень є надзвичайно важливим і актуальним.

Без артикуляційної гімнастики не обходиться жодна логопедична гра-заняття¹. Що таке артикуляційна гімнастика? Яка її роль у системі корекційно-розвивальної та навчально-виховної роботи? За якою методикою слід працювати вчителю-логопеду та вихователю логопедичної групи, щоб досягти максимального ефекту від ігор-занять? На ці та інші питання відповімо в цій статті.

Поняття артикуляційної гімнастики

Поняття артикуляції неоднозначне. Артикуляція (від лат. *articulatio* – розподіл) – це виразність вимови в цілому та дія мовнорухового апарату зокрема, внаслідок чого утворюються різноманітні звуки мовлення.

¹ Виходячи з того, що провідною діяльністю дитини-дошкільника є гра, нами започатковано термін *ігри-заняття*, адже весь освітній процес має відбуватися на основі активного використання ігрових вправ і ситуацій, одночасно здійснюючи корекційно-розвивальний і навчально-пізнавальний вплив.

В артикуляції виділяють такі фази:

- екскурсія (від лат. *excursio* – вилазка) – коли здійснюється підготовка мовнорухового апарату до вимови того чи іншого звуку (наприклад, під час вимови верхньоязикових звуків язик піднімається до верхніх альвеол);
- кульмінація (від лат. *culmen* – вершина) – під час якої фіксується певний артикуляційний уклад (наприклад, під час вимови [у] губи витягуються в трубочку);
- рекурсія (від лат. *recursio* – вороття) – час повернення органів мовнорухового апарату в початкове положення (В. П. Дудьєв, О. С. Мельничук, І. В. Муромцев та ін.).

Формування правильної звуковимови неможливе без диференційованої роботи органів мовнорухового апарату, дихання та голосу, їхньої комплексної взаємодії. У мовленні звуки вимовляються не ізольовано, а плавно один за одним, тому органи артикуляційного апарату повинні швидко змінювати своє положення, пристосовуватися один до одного (коартикуляція). Чим чіткіше дитина вимовляє звуки, тим краще вони розрізняватимуться нею на слух, а отже, краще розвиватимуться фонематичні процеси (О. М. Гопіченко, Ю. В. Рібцун, М. А. Савченко, М. Ф. Фомічова та ін.).

Досягти правильної вимови можна лише за умови достатньої сили, пружності та рухливості органів мовнорухового апарату, їхньої здатності перебудовуватися й координовано працювати, об'єднувати прості рухи в складні. Тому так важливо розвивати мовленнєву (артикуляційну) моторику, тобто цілеспрямовано виробляти достатню рухливість мовнорухового апарату – язика, губ, щік, нижньої щелепи, м'якого піднебіння.

Вирішити це завдання допомагає артикуляційна гімнастика – своєрідна фізкультхвилинка, сукупність спеціальних вправ, спрямованих на укріплення м'язів мовнорухового апарату, розвиток сили, рухливості та диференційованості рухів тих органів, які беруть участь у мовленнєвому процесі.

***Роль артикуляційної гімнастики в роботі вчителя-логопеда та вихователя
логопедичної групи***

Під час ігор-занять, які проводяться вчителем-логопедом і вихователями логопедичної групи, артикуляційна гімнастика посідає одне з чільних місць.

Значення артикуляційної гімнастики у роботі педагогів логопедичної групи полягає в тому, що при регулярному проведенні вона допомагає:

- прискорити підготовку мовленнєво-рухового апарату дошкільників до постановки звуків;
- покращити кровопостачання артикуляційного апарату;
- зміцнити м'язову систему язика, губ, щік, щелеп, м'якого піднебіння, мимічних м'язів;
- подолати наявні у дітей неправильно сформовані рухові стереотипи, згасити супутні рухи під час виконання артикуляційних вправ;
- розвинути здатність диференційовано виконувати певні рухи, користуючись органами мовленнєво-рухового апарату;
- формувати вміння утримувати необхідний артикуляційний уклад;
- збільшити обсяг рухів органів мовленнєво-рухового апарату, їх рухливість, чіткість, ритмічність, амплітуду, точність, силу;
- формувати здатність переключатись із одного укладу на інший;
- навчитися керувати власним мовленнєво-руховим апаратом, об'єднувати прості рухи у складні;
- удосконалити вміння виражати свої емоційні стани мимічно, що має важливе значення для формування комунікативної компетентності.

У групах для дітей із фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення (ФФНМ) виконання артикуляційної гімнастики ставить за мету:

1. За дислалії:

а) функціональної:

- подолання патологічних стереотипів, які виникли при наслідуванні дорослих із близького оточення;
- розвиток рухливості органів мовленнєво-рухового апарату;

б) артикуляторно-фонематичної:

- формування правильних артикуляційних укладів та закріплення їх;
- вправлення в переключенні з одного артикуляційного укладу на інший;
- здійснення диференціації близьких артикуляційних укладів;

в) артикуляторно-фонетичної:

- розтягнення вкороченої під'язикової зв'язки;
- автоматизація набутих мовленнєво-рухових навичок.

2. За ринолалії:

а) функціональної відкритої:

- нормалізація роботи м'язового піднебіння;
- подолання млявості артикуляції;

б) вродженої відкритої:

- активізація роботи губ та м'язового піднебіння;
- стимуляція м'язів кінчика і передньо-середньої частини язика;
- зміщення фокусу артикуляції у передній відділ ротової порожнини;
- підготовка мовленнєво-рухового апарату до хейло- (від грец. *cheilos* – губа) та / чи уранопластики (від грец. *uranos* – піднебіння).

3. За дизартрії:

а) з першим варіантом коркової дизартрії:

- активізація кінчика язика;
- стимуляція підйому кінчика язика вгору;
- вироблення плавності рухів;
- нормалізація м'язового тону органів мовленнєво-рухового апарату;
- формування диференційованих рухів;

б) зі спастичною формою псевдобульбарної дизартрії:

- вироблення довільних рухів артикуляційного апарату;
- гальмування появи синкінезій (від грец. *kinesis* – рух);
- стимуляція м'язів кінчика і передньо-середньої частини язика;

в) зі стертою формою:

- формування навичок утримування заданого артикуляційного укладу із зоровою опорою та опорою на кінестетичні (від грец. *kineo* – рух) відчуття;

– подолання синкінезій і гіперметрії (від грец. *hypermetros* – надмірний) під час виконання вправ.

Паралельно із формуванням правильної звуковимови проведення артикуляційної гімнастики допомагає дошкільникам оволодіти категоріальним і контекстуальним рівнями лексичних узагальнень. Так, у словнику іменників це слова: *рот, язик, губи, зуби, щелепа, дзеркало*; прикметників: *верхній, нижній, вузький, широкий, напружений, розслаблений, швидкий, повільний*; дієслів: *піднімати, опускати, розтягувати, витягувати, класти, розслаблювати, напружувати, звужувати, облизувати, ховати, втягувати, цокати, белькотіти, вібрувати, плямкати*; прислівників: *вгору, вниз, праворуч, ліворуч, старанно, швидко, повільно*.

Під час проведення ігор-занять дошкільники удосконалюють і граматичну будову мовлення. Зокрема, закріплюють навички словозміни шляхом утворення множини іменників (*щоки, губи*), орудного відмінку однини (*язиком, щелепою*) і множини (*губами, зубами*), а також словотворення, утворюючи іменники за допомогою зменшувально-пестливих суфіксів (*язик – язичок, щока – щічка, губа – губка, зуби – зубки*) і дієслів за допомогою префіксів: об-, з- + лизати (*облизати, злизати*).

Методика проведення артикуляційної гімнастики

У проведенні артикуляційної гімнастики нами виділено кілька етапів:

I. Підготовчий – на якому здійснюється знайомство з органами мовнорухового апарату.

II. Основний – виконання артикуляційних вправ.

Підготовчий етап

На підготовчому етапі артикуляційної гімнастики діти знайомляться з органами мовнорухового апарату за допомогою:

- показу дорослого;
- показу на собі та / або логопедичній ляльці [2] підборіддя, щік (права, ліва), губ (верхня, нижня), зубів (верхні, нижні), піднебіння („стеля”, „дах”), язика (кінчик, спинка);
- розповіді казок про язичок, губки, щічки;

- читання оповідань про органи артикуляції;
- розучування віршованих мініатюр;
- відгадування загадок;
- дидактичних (рухливих) ігор із мовленнєвими завданнями.

Основний етап

Вироблення навичок правильного виконання артикуляційних вправ – непросте завдання для дітей логопедичної групи і вимагає довготривалої та копіткої праці педагога. Спочатку під час виконання вправ у дітей спостерігається напруження органів мовнорухового апарату, труднощі в переключенні з одного руху на інший, і лише після багаторазових вправлянь вироблені навички закріплюються, рухи стають координованими та невимушеними.

Нами виділено кілька аспектів у методиці проведення артикуляційної гімнастики:

- дидактичний – систематизація видів вправ і визначення мети виконання кожної з них;
- мотиваційний – активізація та заохочення дітей до виконання вправ;
- організаційний – досягнення результативності виконання вправ.

Дидактичний аспект

Вправ артикуляційної гімнастики безліч, але, на жаль, їх цілісна науково-методична класифікація відсутня, а існуючий орієнтовний розподіл стосується лише питання доцільності їх виконання для постановки того чи іншого звука (І. Г. Боровик, В. І. Буйко, Т. А. Воробйова, О. І. Крупенчук, З. А. Репіна та ін.). проте за різних мовленнєвих порушень, зокрема ФФНМ, причини відсутності, спотворення чи заміни звуків різні, тому й добирати артикуляційні вправи слід, виходячи з етіопатогенезу (від грец. *páthos* – страждання, хвороба та *génesis* – походження, виникнення) мовленнєвих вад. Саме тому виникла потреба в класифікації артикуляційних вправ та розгляду їх із точки зору доцільності використання при кожному окремому порушенні фонетико-фонематичної складової мовлення.

Нами виділено такі види вправ артикуляційної гімнастики:

1. *Залежно від задіяного у вправі органу мовнорухового апарату:*

- для губ;
- для щік;
- для нижньої щелепи;
- для м'якого піднебіння;
- для язика.

2. *За рівнем рухливості органів мовнорухового апарату:*

- статичні;
- динамічні.

3. *За участю застосування силового фактору опору:*

- без силового опору;
- ізотонічні.

4. *За ступенем самостійності виконання:*

- пасивні;
- пасивно-активні;
- активні.

5. *За участю голосу:*

- беззвучні;
- з участю голосу.

6. *За наявністю / відсутністю специфічної корекційної спрямованості:*

- загальнорозвивальні;
- корекційні.

Слід зазначити, що в кожному з видів виділені нами вправи розміщено за принципом від простого до складного. Розглянемо кожен із видів вправ детальніше.

Вправи залежно від задіяних під час їхнього виконання органів мовнорухового апарату

Верхня та нижня губи є рухомими м'язовими складками, що беруть активну участь у вимові як голосних (округлюючись для відтворення [o], витягуючись у трубочку при вимові [y], розтягуючись у посмішку – [i] чи оскал – [и]), так і приголосних звуків (трохи висуваються вперед для вимови шиплячих, змикаються, коли потрібно вимовити губні, або нижня губа, наближаючись до верхніх передніх зубів, утворює щілину, потрібну для вимови [ф]).

Метою ігор-занять із розвитку рухливості губ є набуття дітьми вмінь:

- витягувати губи вперед;
- заокруглювати;
- розтягувати у посмішку;
- робити оскал;
- поперемінно виконувати рухи губами.

Під час ігор-занять педагогу бажано чітко артикулювати не лише приголосні, а й голосні звуки, що допоможе дошкільникам закріпити їхню вимову, укріпити м'язи губ і розвинути мімічну моторику. Навіть звичайне облизування губ чи льодяника на паличці стане гарним тренуванням для розвитку м'язів.

Щоки, як і губи, є м'язовими утвореннями, що з обох сторін обмежують ротову порожнину.

Метою ігор-занять із розвитку рухливості щік є набуття дітьми вмінь:

- надувати щоки;
- здувати;
- втягувати;
- переганяти повітря з-за однієї щоки за іншу.

Укріпити м'язи щік можуть дихальні вправи, під час виконання яких за щоки набирається повітря (надування повітряних кульок, пускання мильних бульбашок, задування свічок тощо).

Завдяки щелепам здійснюється пережовування їжі, їх жувально-артикуляційні м'язи беруть активну участь в утворенні звуків мовлення та виконанні мімічних рухів. Нижня щелепа може опускатися і підніматися, т. ч. змінюючи обсяг ротової

порожнини, що особливо важливо під час утворення голосних. Буває так, що дошкільникам складно пережовувати тверду їжу, бо їхня нижня щелепа виявляється ніби закам'янілою, а це, у свою чергу, спричиняє значні труднощі у вимові звуків. З метою усунення таких недоліків, активізації та укріплення щелепних м'язів доцільно виконувати відповідні вправи.

Метою ігор-занять із розвитку рухливості нижньої щелепи є набуття дітьми вмінь:

- рухати нижньою щелепою з боку в бік;
- висувати вперед;
- робити колові рухи.

Варто пам'ятати, що вправи для нижньої щелепи слід робити плавно, не допускаючи уривчастості та сильної амплітуди рухів.

М'яке піднебіння є також рухливим. Піднімаючись, воно закриває прохід у носову порожнину і допомагає у вимові ротових звуків (усіх, окрім [м], [н] та їх м'яких пар).

Метою ігор-занять із розвитку рухливості м'якого піднебіння є набуття дітьми вмінь:

- диференціювати ротовий і носовий видих;
- використовувати м'яке піднебіння для правильної вимови звуків.

Для активізації м'язів м'якого піднебіння доцільно використовувати вправи на приспівування голосних на твердій атаці, імітацію блювальних рухів, відкашлювання. Дуже корисно, фіксуючи м'яке піднебіння зором за допомогою дзеркала, ритмічно піднімати та опускати його, спочатку поєднуючи підйом із позіханням, а потім без нього. Вимовляти звуки [н] і [а], утримуючи кінчик висунутого язика пальцями: н-н...а, н-н...а, н-н...а.

Язик є найбільш активним органом мовленнєво-рухового апарату при вимові звуків. Він складається з верхівки (вузької частини), тіла (основної масивної частини) та кореня (основи кріплення під'язикової кістки). Верхня випукла поверхня язика називається спинкою. Якщо підйом кореня язика відмежовує роту від носової порожнини та забезпечує таким чином розподіл носового та ротового

дихання, то спинка язика, яка має у своєму складі передню, середню (з боковими краями) та задню частини, бере активну участь у вимові звуків.

Найрухливішими є передня частина язика та його кінчик, адже саме завдяки їх роботі вимовляються тверді звуки [д], [т], [н] (коли кінчик язика піднімається за верхні зуби), свистячі (при вимові яких кінчик язика опускається за нижні зуби, а його передня частина піднімається до альвеол) та шиплячі приголосні (вимовляючи які передня частина язика разом із кінчиком піднімаються та утворюють щілину з твердим піднебінням), сонори (коли кінчик язика або притискається до альвеол – [л], або дрижить за верхніми зубами – [р]). Завдяки підйому середньої частини язика стає можливою вимова м'яких приголосних, у т. ч. [й]. Задня частина язика приймає активну участь у вимові задньоязикових або утворюючи щілину з піднебінням (при вимові [х]), або змикаючись із ним (звуки [к], [г], [ґ]). Нижня поверхня язика поєднується із дном ротової порожнини вуздечкою (під'язиковою зв'язкою).

Залежно від того, які звуки відсутні або спотворені у мовленні дошкільника, можна говорити про слабкість м'язів певної частини язика, їх гіпер- чи гіпофункцію і добирати відповідні артикуляційні вправи. Якщо причиною неправильної звуковимови є вкорочена вуздечка, варто пропонувати для виконання дитиною комплексу спеціальних вправ з розтягнення під'язикової зв'язки.

Ми розмежовуємо вправи на активізацію та розвиток м'язів:

- а) кінчика язика;
- б) передньої частини;
- в) середньої частини;
- г) задньої частини язика;
- ґ) під'язикової зв'язки.

Метою ігор-занять із розвитку рухливості язика є набуття дітьми вмінь:

- відчувати положення язика в роті;
- робити язик пласким;
- звужувати його;
- піднімати за верхні чи опускати за нижні зуби;
- утримувати за верхніми чи нижніми зубами;
- відсувати вглиб рота;

- чергувати різні положення.

Іноді дитина не може відчути та / чи пояснити, де саме при вимові того чи іншого звука знаходиться її язик. Дошкільнику важко переключитися з однієї вправи на іншу, що часто викликає навіть відмову від занять. Якщо навідні запитання типу: „Вгорі чи внизу твій язичок? Що роблять губки (щічки)?” не спрацьовують, доцільно допомогти дитині, провівши по потрібному місцю чи просто доторкнувшись до нього чистим кінцем ручки чайної ложки або продезинфікованим шпателем. Активізації кінчика язика сприяє плювання крупною (попередньо вимитою), злизування крапель меду чи варення з ложки. Слід зазначити, що, зменшуючи величину ложки від столової до кавної, можна досягти вироблення у дошкільника тонших і точніших рухів. М’язи передньої та середньої спинки язика можна укріпити за допомогою перекачування у роті горіхів різного розміру, кругленьких цукерок, квасолі, гороху (лише після чотирьох років, адже дитина меншого віку може ними вдавнитися).

Вправи за рівнем рухливості органів мовнорухового апарату

Виконання статичних вправ передбачає утримування певного артикуляційного укладу упродовж 5–15 с (залежно від виду вправи). Сформованість такого вміння вказує на достатній розвиток у дитини кінестетичного праксису (від грец. *praxis* – дія) і дозволяє правильно вимовляти ізольований звук. Доцільно виконувати вправу під лічбу педагога. Це краще організовує дошкільника, розвиває чуття ритму. На початкових етапах вправу виконують під лічбу 1–2, а по мірі удосконалення рухів час утримування відповідного положення можна збільшувати.

Виконання динамічних вправ допомагає підготувати мовленнєво-руховий апарат дитини до вимови складів і слів. В основі такого вміння лежить кінетичний (від грец. *kinetikós* – рухливий) праксис, який забезпечує переключення з одного артикуляційного укладу на інший. Слід пам’ятати, що спочатку всі вправи артикуляційної гімнастики відпрацьовуються перед дзеркалом, потім воно прибирається. З метою закріплення набутих артикуляційних навичок виконання статичних і динамічних вправ використовується у вигляді складових частин запропонованого педагогом сюжету.

Вправи із застосуванням силового опору

Більшість вправ артикуляційної гімнастики виконується без застосування опору. Вправи з наявністю опору чи протидії називаються ізотонічними (від грец. *tonos* – напруження). Такі вправи активізують та укріплюють м'язи, проте виконувати їх можна лише після консультації невропатолога, який має підтвердити, що для виконання цих вправ немає протипоказань. Опір здійснюється руками педагога чи самої дитини (слід обов'язково слідкувати за чистотою рук) за допомогою спеціально обробленої соски, набитої ватою чи одягнутої на шпатель (зонд), із використанням стерильної носової хусточки. Слід пам'ятати, що рухи кожного органу мовленнєво-рухового апарату мають виконуватися симетрично по відношенню до правої та лівої сторони і навіть при ослабленості однієї з них, причому більше навантаження має припадати на слабкішу сторону. Саме в цьому випадку рекомендовані ізотонічні вправи.

Вправи за ступенем самостійності виконання поділяються на пасивні, пасивно-активні та активні. Пасивні вправи виконуються з безпосередньою участю педагога. Це потрібно тоді, коли дитина не може самостійно створити той чи інший артикуляційний уклад внаслідок недорозвитку інтелектуальної сфери, бо не розуміє, що від неї хоче педагог; порушення іннервації мовленнєво-рухового апарату і, як результат, невміння відчувати положення органу артикуляції тощо. Прикладами пасивних вправ можуть бути:

- розтягування губ у посмішку двома-чотирма пальцями;
- збирання губ у трубочку;
- підняття верхньої губи (відтягування нижньої губи) з метою відкриття верхніх (нижніх) зубів і ясен;
- піднімання (опускання) кінчика язика до верхніх (нижніх) зубів за допомогою педагога;
- ритмічні рухи зі сторони в сторону язиком, утримувані загорнутими в стерильну марлеву серветку вказівним і великим пальцями педагога;
- рухи органів мовленнєво-рухового апарату за допомогою спеціально оброблених: ручки чайної ложки з округленим краєм, шпателя, зубної щітки тощо.

Поступово пасивні рухи переходять у пасивно-активні, коли дитина проявляє певну самостійність у виконанні вправ, а потім – у активні (самостійні), коли

дошкільник справляється без допомоги педагога. У процесі багаторазових вправ рухи дошкільника стають більш досконалішими, невимушеними, можуть виконуватися ним у довільному темпі.

Вправи за участю голосу

Беззвучні артикуляційні вправи виконуються мовчки, а от вправи з участю голосу потребують вимови немовленнєвих (наприклад, звуки, що виникають від плямкання губами), голосних звуків ([a], [i], [e]) та окремих складів чи їх серій (*па-па-па, тя-тя-тя* тощо).

Вправи за наявністю чи відсутністю корекційної спрямованості

Загальнорозвивальні вправи формують у дітей уміння відтворювати окремі елементи артикуляції, об'єднувати прості рухи у складні, допомагають підготувати рухомовленнєвий апарат до формування артикуляційних укладів різних фонем. До спеціальних (корекційних) відносять вправи, які є необхідними для виправлення кожного типу фонетико-фонематичних порушень, а саме:

1. За дислалії:

а) функціональної:

- для губ, нижньої щелепи, язика;
- динамічні;
- без силового опору;
- активні;
- з участю голосу;

б) артикуляторно-фонематичної:

- для губ, щік, усіх відділів язика;
- статичні, динамічні;
- без силового опору;
- активні;
- беззвучні, з участю голосу;

в) артикуляторно-фонетичної:

- для губ, щік, щелеп, усіх відділів язика;
- статичні, динамічні;
- без силового опору, ізотонічні;

- пасивно-активні, активні;
- беззвучні, з участю голосу.

2. За ринології:

а) функціональної відкритої:

- для м'якого піднебіння;
- динамічні;
- без силового опору;
- активні;
- з участю голосу;

б) вродженої відкритої:

- для губ, язика, його кінчика, передньої та середньої частин;
- динамічні;
- без силового опору;
- активні.

3. За дизартрії:

а) з першим варіантом коркової дизартрії:

- для губ, щік, язика, його кінчика та передньої частини;
- статичні, динамічні;
- без силового опору;
- пасивні, пасивно-активні, активні;
- беззвучні, з участю голосу;

б) зі спастичною формою псевдобульбарної дизартрії:

- для губ, щік, нижньої щелепи, м'якого піднебіння, язика, його кінчика, передньої та середньої частин;
- динамічні;
- без силового опору;
- пасивні, пасивно-активні, активні;
- беззвучні, з участю голосу;

в) зі стертою формою:

- для губ, щік, щелеп, язика, його передньої, середньої, задньої частин;
- статичні, динамічні;

- без силового опору, ізотонічні;
- пасивно-активні, активні;
- беззвучні, з участю голосу.

Таким чином, для подолання кожної окремої мовленнєвої вади та чи інша вправа може бути як загальнорозвивальною, так і корекційною, та добирається вчителем-логопедом суто індивідуально з урахуванням психофізичних і мовленнєвих особливостей дошкільника.

Мотиваційний аспект

Одні й ті самі вправи артикуляційної гімнастики проводяться довготривало, часто впродовж усього періоду корекційно-розвивального навчання, що триває кілька років (особливо з дітьми із дизартрією). Це може стати для дитини нудним і стомлювальним заняттям. Щоб цього не сталося, пропонуємо видозмінювати назви вправ, використовувати на іграх-заняттях різних ігрових персонажів, ігри, вірші, скоромовки, загадки, чистомовки, включати в ігри-заняття мотиваційні завдання, що містять оповідання-мініатюри чи казочки.

Знайомлячи дошкільника з органами мовнорухового апарату, доцільно використовувати іграшки. Так, наприклад, можна запропонувати дитині показати зубки, як у іграшкового динозаврика, зробити язичок таким широким, як у хутряного песика, тощо.

Використання рухливих ігор із залученням виконання артикуляційних вправ робити ігри-заняття значно цікавішими, виховує в дошкільників почуття колективізму. Наприклад, у грі „Конячки” педагог допомагає дітям розподілитися на пари. Одна дитина стоїть попереду – це конячка, друга стоїть за нею – це візник. Візник запрягає конячку, одягаючи на неї віжки (скакалку), дає команду рушати, промовляючи: „*Нно-о!*” Конячка рушає з місця, високо піднімаючи коліна і цокаючи копитцями (клацаючи язиком). Візник натягує віжки, промовляючи: „*Нно-о! Нно-о!*” Конячка прискорює як біг, так і цокання. Візник зупиняє конячку, промовляючи: „*Тпру-у!*” (вібруючими губами). Конячка зупиняється: „*Ф-ф-ф!*” Діти міняються ролями.

Віршовані мініатюри до артикуляційних вправ стимулюють у дошкільників увагу до звукового оформлення мовлення, сприяють розвитку мовленнєвого слуху,

слухової пам'яті та уваги, чуття ритму, збагачують словниковий запас. Тексти, в яких є опорні слова, що відповідають назві тієї чи іншої вправи, дозволяють краще запам'ятати інструкцію до її виконання, послідовність рухів, зацікавити і стимулювати до повторення, а це, у свою чергу, дасть змогу набути дитині правильних сталих мовленнєвих навичок.

Зацікавити дошкільника виконанням індивідуальних вправ перед дзеркалом можна приклавши з його тильного боку картинки. Дитина, виконуючи вправу, обертатиме дзеркало і знаходитиме свого улюбленого ігрового персонажа. Якщо дзеркало двобічне (тобто з одного боку збільшує, а з іншого зменшує), можна пограти з дошкільником у гномів (ліліпутів) і велетнів – спочатку вправу виконуватиме маленький персонаж, а потім – великий чи навпаки.

Дієвим є прийом показу положення язика однією чи двома руками: одна, наприклад, може слугувати на позначення твердого піднебіння, а друга – язика, який впирається у верхні зуби.

Закличкою до гри є віршик:

Вправи вміє Сень робити,
Хоче він і вас навчити.
Язичком він водить вправно,
Вгору – вниз, уліво – вправо.
Зараз Сень пограє з вами:
Зробить вправи він... руками.

(Ю. Рібцун)

Нами створено альбом, у якому вміщено фотографії рук на позначення артикуляційних вправ. Наприклад, ліва долоня складена ківшиком – це нижня частина порожнини рота, кінчики пальців – нижні зуби; права долоня у вигляді перевернутого ківшика утворює гірку, що впирається нігтями в подушечки пальців лівої руки (кінчик язика впирається в нижні передні зуби).

Щоб показати необхідну швидкість і ритмічність виконання вправ, можна супроводжувати їх рухом „чарівної палички”, стрибками гумової жабки чи зайчика (білочки, конячки, м'ячика), їздою машинки (поїзда, автобуса, тролейбуса), ударами в барабан (у бубон, по музичному трикутнику чи музичним молоточком) тощо.

З метою навчання правильної вимови голосних звуків можна запропонувати пограти з дитиною в гру „Відгадки”, в якій педагог мовчки артикулює певний голосний, а дошкільник відгадує, який саме. Так, коли педагог зробить губи бубличком, дитина з радістю впізнає і промовить звук [o], відгадавши незвичну загадку.

Можна самостійно виготовити посібники, в яких, наприклад, по тоненькій нитці їздить тракторець, дитина разом із ним заводить мотор губами, видаючи звуконаслідування *бр-р*; наклеїти на один аркуш 5–6 зображень на позначення артикуляційних вправ, а дитина нехай сама вибере, яку з них вона зараз виконуватиме. Бажано, щоб у кожній логопедичній групі були механічні іграшки (типу зайчик-барабанщик, бджілка Майя, веселий дятлик), разом із якими дошкільник зможе виконувати ту чи іншу вправу. Статичні вправи доцільно відтворити на картках-символах у вигляді контурних реальних чи схематичних зображень. За правильне виконання вправи можна „нагородити” дошкільника, даючи фішку чи картинку, хвалити, погладивши по голові чи руці.

Отже, проведення ігор-занять, у т. ч. й з артикуляційної гімнастики, має викликати у дітей позитивні емоції, сприяти виникненню пізнавального інтересу, допитливості, активізації розумової діяльності, прагнення подолати труднощі, отримати задоволення від наявного результату, набути впевненості у власних силах і можливостях.

Організаційний аспект

З метою досягнення максимального ефекту від виконання вправ артикуляційної гімнастики слід дотримуватися наступних *правил*:

1. Готуючись до ігор-занять, потрібно провітрити приміщення, прослідкувати, щоб діти помили руки з милом.
2. Під час виконання вправ діти сидять на стільчиках, при цьому ноги стоять на підлозі, спина притиснута до спинки, але не напружується, руки вільно лежать на колінах або на столі.
3. Ігри-заняття проводять щоденно, 2–3 рази на день (бажано перед прийомом їжі) упродовж не більше 10 хв., спочатку із використанням дзеркала, а потім без нього, з опорою на кінестетичні відчуття.

4. Кожну артикуляційну вправу бажано виконувати під лічбу, сплески педагога, під музику або у поєднанні з дихально-голосовими вправами.
5. Кількість виконання вправ варіюють в залежності від індивідуальних особливостей дітей. При швидкій виснаженості дитини завдання може повторюватися лише двічі, а при зміцненні м'язів мовленнєво-рухового апарату і автоматизації набутих навичок збільшуватися до 15–20 разів і більше.
6. Обов'язковим є створення позитивного емоційного налаштування дошкільника на виконання вправ, спонукання до наслідування дій педагога.
7. Вправи пропонують за принципом від простого до складного.
8. Новими під час ігор-занять можуть бути не більше двох вправ.
9. Основним є не кількість зроблених вправ, а якість їх виконання.
10. Після виконання кожної вправи органи мовленнєво-рухового апарату необхідно повернути у вихідне положення.
11. Варто нагадувати дітям про необхідність своєчасно ковтати слину та користуватися серветками для витирання рота.
12. У виконанні вправи беруть участь лише ті м'язи та органи рухомовленнєвого апарату, на які вона спрямована.
13. Артикуляційні вправи виконують лише симетрично по відношенню до правої та лівої сторін обличчя.
14. Корекційні вправи вчитель-логопед добирає для кожної дитини індивідуально.
15. Корекційні вправи можуть виконувати як за наслідуванням, так і з механічною допомогою – з використанням спеціально оброблених зондів, шпательів, чайної ложки, марлевих серветок (паперовими серветками краще не користуватися, адже вони прилипають до язика, породжуючи неприємні відчуття у дитини, і можуть викликати блювальний рефлекс). Загальнорозвивальні вправи виконують переважно за наслідуванням педагога, проте стимулюють їх виконання і за словесною інструкцією.

16. Спочатку вправу доцільно виконувати лише трохи відкривши рот (на один палець дитини, покладений між зубами), і тільки за умови повного засвоєння необхідних рухів можна переходити до складнішого виконання – широко відкриваючи рот.
17. За потреби у дитини слід виробляти пасивні рухи, потім пасивно-активні і, нарешті, активно-самостійні.
18. Спочатку виконують статичні, потім динамічні і лише після їх засвоєння включають ізотонічні вправи.
19. Доцільно поєднувати виконання вправ артикуляційної та мимічної гімнастики з логопедичним масажем.

Ігри-заняття з артикуляційної гімнастики варто проводити в такій послідовності:

- назвати вправу;
- показати реальний предмет (іграшку, муляж, предметне зображення, сюжетну картинку, схему, піктограму чи серію піктограм) на символічне позначення вправи чи створення зорової опори;
- прочитати вірш, розповісти міні-оповідання чи казочку, загадати загадку або запропонувати дитині повторити скоромовку, де основним героєм виступає „об’єкт-символ”, з’ясувати, чи зрозумілим виявився запропонований зміст мовленнєвого матеріалу;
- продемонструвати виконання вправи на собі та / чи на логопедичній ляльці, показати фотографію виконання вправи іншою дитиною;
- запропонувати дитині спільно з педагогом, а згодом самостійно виконати вправу перед дзеркалом;
- слідкувати за якістю виконання вправ (щоб губи не заверталися всередину рота, язик не провисав, рухався тільки той орган, який потребує активізації);
- стимулювати до самостійного виконання вправи без використання дзеркала з опорою на кінестетичні відчуття за вербальною інструкцією педагога та за асоціативним словом (назва вправи) з розплющеними та заплющеними очима (для кращого зосередження на своїх відчуттях).

Нами розроблено серії вправ артикуляційної гімнастики для активізації губ, щік, нижньої щелепи, м'якого піднебіння та різних відділів язика. У кожній серії дотримано таку *структуру подання вправ*:

1. Базова назва вправи та її варіанти.
2. Мовленнєвий авторський віршований матеріал.
3. Мотиваційне завдання у вигляді невеличких авторських оповідань (казочок) пізнавального та морально-етичного змісту.
4. Поетапна інструкція для дитини.
5. Рекомендації для виконання вправи, призначені для педагогів.
6. Види допомоги, які може запропонувати педагог дитині як на активному, так і на пасивному рівні.

Розвитку точної артикуляції значно допомагає виховання у дитини вміння дивитися під час мовлення на співрозмовника і таким чином слідкувати за рухами губ та язика. Бажано поєднувати артикуляційні вправи, де це доречно, з лічбою, зображувальною діяльністю (ліпленням, малюванням), музичними заняттями, адже залучення різних аналізаторів, темпо-ритмічні, інтонаційні характеристики, слухово-мовленнєва пам'ять значно покращують якість засвоєння мовно-рухових і артикуляційних вправ (Ю. В. Рібцун).

Формування правильних артикуляційних укладів починається на основі безумовних реакцій, немовленнєвих рухів, наявних у дитини (посмішка, облизування губ, смоктання, надування щік тощо), які поступово перетворюються на дифузні, а згодом і на диференційовані мовленнєві рухи. Гальмування неправильних стереотипів досягається залученням зорового аналізатора, введенням у роботу ритму ($\frac{3}{4}$ музичного такту) з обов'язковими чіткими паузами, вимовлянням окремих звуків, складів чи звуконаслідувань, що допомагають таким чином зробити ігри-заняття ще цікавішими, емоційнішими, ефективнішими.

Артикуляційні вправи можна виконувати не лише під час ігор-занять, а й режимних моментів. Так, наприклад, після прийому їжі діти полощуть ротики, а педагог слідкує, щоб губи при цьому у них були зімкненими. Потім можна запропонувати провести язичком по зубах і перевірити, чи чисті зубки. В полуденок діти можуть самостійно злизувати з чайних ложечок варення чи мед, а тим дітям, які

особливо потребують укріплення кінчика язика, педагог допомагає, тримаючи ложечку на деякій відстані від рота дитини. Корисно навчати дітей дути, чмокати, пити через трубочку сік.

У процесі корекційно-розвивальної роботи комплекс артикуляційних вправ слід видозмінювати: ті вправи, які вже достатньо засвоєні та їхнє виконання не викликає утруднень у дошкільника, замінюють іншими, більш складними. Варто хвалити дитину за кожний, навіть незначний успіх і радіти разом із нею.

Отже, артикуляційна гімнастика – важлива складова корекційно-розвивальної та навчально-виховної роботи в логопедичній групі. Для дошкільників артикуляційна гімнастика є не лише передумовою формування фонетико-фонематичної компетентності (Ю. В. Рібцун), а й своєрідним тренажером, що допомагає їм збагачувати словниковий запас, удосконалювати граматичну будову та зв'язне мовлення, розвивати психічні процеси (сприймання, увагу та пам'ять різних модальностей, кінетичний і кінестетичний праксис), долаючи перешкоди, досягати поставленої мети – формування чіткого правильного мовлення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гревцева Е. В. Логопедический тренинг / Е. В. Гревцева. – СПб : СпецЛит, 2002. – 144 с.
2. Пат. 44366 Україна, МПК: А 61 Н 1/00 А 61 М 21/00. Спосіб відновлення вимовної функції у дошкільнят з порушеннями фонетико-фонематичної сторони мовлення / Рібцун Ю. В. – № u200908240; заявл. 04.08.2009; опубл. 25.09.2009, Бюл. № 18.
3. Рібцун Ю. В. Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей четвертого року життя із ЗНМ : програмно-методичний комплекс / Ю. В. Рібцун. – К. : Освіта України, 2010. – 292 с.
4. Тищенко В. В. Як навчити дитину правильно розмовляти : від народження до 5 років : поради батькам / В. В. Тищенко, Ю. В. Рібцун. – К. : Літера ЛТД, 2006. – 128 с.
5. Фомичева М. Ф. Воспитание у детей правильного произношения / М. Ф. Фомичева. – М. : Просвещение, 1989. – 239 с.
6. <http://www.logoped.in.ua/>